

UDK 821.163.4.09(497.16):398

Danilo RADOJEVIĆ

O POJAVI LIKA MILOŠA OBILIĆA KAO MITSKOG
JUNAKA U SVIJESTI CRNOGORACA*

U duhovnoj prošlosti crnogorskog naroda, pored prihvatanja opšte-hrišćanskih svetaca, nastajalo je i više domaćih mitskih, kulturnih i svjetovnih veličina koje su ostavile značajan trag u kulturnoj i političkoj istoriji, a održavanje sjećanja na njih predstavljalo je oblik kontinuiteta istorijske svijesti o sebi. Svakako je najstariji mit o caru Dukljanu¹ koji potiče iz vremena širenja hrišćanstva u rimskoj provinciji Praevalis, a o kome je sačuvano četrnaest legenda i jedna pjesma u epskom desetercu. Zatim se javljaju kultovi kneza Vladimira (? – 4. VI 1016),² Ivana Crnojevića,³ Svete Ozane,⁴ Sv. Vasilija Ostroškog, Sv. Petra Cetinjskog, te više istaknutijih junaka (Baja Pivljanina, Vuka Mandušića i dr.).

Svijest o dugoj tradiciji državne samostalnosti nije mogla da iščezne ni u periodima najsnažnijeg turskog pritiska. Tome su, u velikom stepenu, doprinosili i autonomni gradovi na Crnogorskom primorju, u sklopu Mletačke Republike. Odmah pošto je preuzeo vlast u Crnoj Gori, Stefan Crnojević, turski vazal, slijede ustanci (1504, 1505, 1510, 1513, 1517–1521) koji su imali narodno-politički karakter, odbijano je plaćanje harača i tražen autonomni status. Prisiljene tim ustancima, turske vlasti su, već početkom 30-ih godina XVI stoljeća, morale ukinuti rajinski status jednom dijelu crnogorskog stanovništva. Svijest o sebi, primjerena vremenu, izražavana je, stoljećima,

* Tekst je prvobitno objavljen u časopisu *Ars*, god. III, br. 1, Cetinje 1988, str. 83–98.

¹ D. Radojević, *Najstarije crnogorske legende*, Zbornik 1. kongresa jugoslovenskih etnologov in folkloristov, I, Rogaška Slatina, Ljubljana, 1983, str. 255–260.

² Pošto su ovladali Dukljom, Nemanjići su, kako je u nauci već konstatovano, prešućivali dukljansku dinastiju Svevladovića, pa i kult Vladimira, jer im je crnogorska (dukljanska) državna i religiozna tradicija bila smetnja da učvrste kult sopstvene porodice (S. Hafner, *Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie*, Munchen, 1964, str. 53). Č. Marjanović, *Sveti Jovan Vladimir*, Beograd, 1925, str. 71–72, konstatovao je da je Raška „gledala da svuda ponizi i sebi potčini slavu Zete, pa tako je i ovde učinila“.

³ R. Radojević, *Vilina gora*, antologija crnogorskih legenda, Titograd, 1971; R. Rotković, *Sazdanje Cetinja, Izvori i legende*, Titograd, 1984.

⁴ M. Milošević, G. Brajković: *Poezija baroka XVII i XVIII vijeka*. Antologija crnogorske književnosti, „Luča“, 50, Titograd, 1976.

raznim oblicima umjetničkog izraza; tako su nastale i legende o Ivanu Crnojeviću (?–1490), jednom od posljednjih velikih boraca za crnogorsku državnu i kulturnu samostalnost na granici srednjeg vijeka. Zato se i dogodilo da su siže i nekih legenda koje su se odnosile na svetački kult kneza Ivana (Jovana) Vladimira, transponovani u legende o njegovom imenjaku, blizu pola milenijuma mlađem Ivanu Crnojeviću, koji je dobio u narodu moći sveca („Kada munja sijevne i zagrmi, onda Crnogorac veli da se tada ljuti Ivo Crnojević; kada nastane suša, pa iznenada udari kiša, onda vele: ‘Propištao Ivo bogu pod prijestolom gledajući muku sirotinjsku, pa je nebo suzom prorosilo’. Crnogorac se kune imenom Ivana Crnojevića (...). Kad vjetar zafijuče preko brda, onda se kaže da Ivan oštri mač.“).

Dalja borba crnogorskog naroda, kroz vjekove, pored Ivana Crnojevića, rađa nove krupne ličnosti. One su postajale dio tradicije, na kojoj se temeljila crnogorska etičko-filozofska misao. Bilo bi, opet, značajno utvrditi koji su uzroci djelovali da na neke krupne ličnosti potamni sjećanje, kao u slučaju crnogorskog gospodara Balše II, koji je učinio podvig suprotstavljajući se Turcima i poginuo u sudaru s turskom vojskom, na Saurskom polju (kod Berata, u Albaniji), 1385. godine. Tome je sigurno najviše doprinio poraz u bitki, kao i politika dinastije Crnojevića, koja je vladala nakon Balšića, te pravoslavna konfesija, zbog okretanja Balšića katoličkoj crkvi.

Kad je u pitanju mit o Milošu Obiliću kod Crnogoraca, u literaturi se srijeću netačne konstatacije o njegovoj starosti i karakteru. Pošto nije moguće potvrditi njegovo izvorno postojanje u crnogorskoj narodnoj tradiciji, potrebno je odgovoriti na nekoliko pitanja, među kojima i na to kada se javljaju odjeci u crnogorskim pisanim spomenicima iz drugih sredina, u kojima je mit nastajao. Za pravilno zaključivanje važno je prethodno utvrditi elemente pomena Miloša Obilića, njihovu stvarnu provenijenciju, te da se zaista radi o reminiscencijama kod nekoliko crnogorskih autora. Naročito je značajno pokazati kako stoje ti, rijetki, pomeni Miloša Obilića iz druge polovine XVII i iz XVIII stoljeća, u odnosu na Njegoševu pjesničku mitologizirajuću dogradnju toga lika u *Gorskom vijencu*. Evidentno nepostojanje autentičnih crnogorskih deseteračkih pjesama, kao glavnih i najpopularnijih prenosilaca motiva, o Obilićevom legendarnom atentatu, govori o tome da u crnogorskom narodu u cjelini nije trajala svijest ni o imenu Obilića, a kamoli o mitu vezanom za nj, ni do kraja prve polovine XIX vijeka. Pošto je Njegoševim pjesničko-političkim postupkom, ugrađivanjem toga motiva u poetsko djelo, postao pristupačan i nametnuo se Njegoševim velikim autoritetom, tek se od druge polovine XIX vijeka može govoriti o njegovom prisustvu u svijesti jednog dijela Crnogoraca. Presudnu ulogu u tome procesu odigralo je uvođenje crnogorske medalje za hrabrost sa likom i imenom

Miloša Obilića (tzv. „Medalja Obilića“), što je takođe učinio Njegoš pred kraj života.

U početku XV vijeka, u turskim i nekim drugim balkanskim izvorima, ne pominje se ime ubice turskog sultana Murata, već je opisno naznačen („neki kaurin“, „neko veoma blagorodan“, „jedan prokleti nevjernik“, „neki mladić hrabar i lukav“), iza čega, vjerovatno, stoji napor da se sakrije istina. Nešto docnije pomenut je kod turskih autora pod imenom Biliš Kobila. Najstariji pomen Obilića u južnoslavenskim izvorima je iz početka XVI vijeka kod Dubrovčanina Feliksa Petančića,⁵ đe je pomenut u obliku Milon Kable (Mylon Chable) i po tituli *dux illyricus*; Petančić kaže da se Milon (Miloš) brani od optužbe da je izdajnik („Odista priznajem da sam od turskog cara primio darove, ali odbijam da sam ja, Milon, prebjeglica i izdajnik u bici.“), a zatim slijedi legenda da je Milon došao u tursku vojsku, pao ničice pred sultana da mu poljubi nogu, pa da je istrgao skriveni nož i zario ga u desno bedro sultanovo. U isto vrijeme Miloša pominje dubrovački historičar Ludovik Crijević Tuberon (1459–1527), koji u djelu *Comentaria suorum temporum* kaže da je Miloš pošao u tursku vojsku, noseći koplje okrenuto naopako, da bi izgledalo da se predaje; on opisuje samu bitku i kaže da s jedne strane učestvuju Dardanci, Iliri i Makedonci, a s druge Turci. Kao što se vidi, Tuberon koristi nazive starih naroda sa istoga prostora. U to vrijeme se javlja i pomen u slovenačkoj literaturi: legendu o Milošu Kabiloviću (Milosch Khabilowitz) bilježi putopisac Benedikt Kuripečič (XVI v.).⁶ Prema Kuripečičevom tekstu, Miloš ima neke odlike zapadnoevropskog viteza koji izražava odanost svome feudalcu, pa i spremnost za nj da pogine, a ne za „narod“ – kako neki autori misle, niti za vjeru hrišćansku, kako je Njegoš mnogo docnije dogradio Milošev lik. Miloš se zapravo bori da očuva svoju čast viteza srednjovjekovnog tipa. Zanimljivo je da taj stari slovenački putopisac (Kuripečič) upoređuje Miloša i rimskog junaka Kaja Mucija Scevolu, kao što to čini, 316 godina docnije, Petar II Petrović-Njegoš u *Gorskom vijencu*.

Mavro Orbini u svojoj „dosta nepouzdanjoj“ istoriji *Kraljevstvo Slavena* (Pezara, 1601), uzima podatke od L. Crijevića Tuberona; atentatora nad sultanom Muratom bilježi pod imenom Miloš Kobilović. U sljedeća dva vijeka (XVII i XVIII) Orbinijevo djelo bilo je mnogo čitano i izvršilo je veliki uticaj. Od pjesnika, Obilića pominje Dubrovčanin Ivan Gundulić, u svome epu *Osman*, zapravo samo uzgred, da je Miloš ubio „cara opaka“. Jaketa Palmotić (umro 1680), imitator Gundulića, u epu *Dubrovnik ponovljeni*, unosi novi de-

⁵ P. Kolendić, *Feliks Petančić, prije definitivnog odlaska u Ugarsku*, Glas SANU, 1959, str. 236.

⁶ B. Kuripečič, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju i Rumeliju 1530*, Sarajevo, 1950, str. 32–35.

talj u legendu, o babi koja pomaže turskoj vojsci da savlada ubicu, što se nalazi u albanskoj verziji legende.⁷ U tri hrvatske bugarštice, takođe zabilježene u Dubrovniku, u XVIII vijeku, javlja se Miloš Kobilović.⁸

Jedan od prvih pisanih tragova o Milošu Obiliću u crnogorskoj literaturi nalazi se kod književnika i barskog nadbiskupa Andrije Zmajevića (1624–1694), u djelu *Država sveta, slavna i krjeposna crkovnoga ljetopisa*, koje je završeno 1675. godine. Zmajević je koristio Orbinijevu istoriju *Kraljevstvo Slavena*, zapravo doslovno je prepisao segmente o Milošu Kobiloviću, za koga veli da se, „obraćajući nazad koplje kada bježi“ iz svoje vojske da se preda, savio kao da „čase ruku poljubiti“ sultanu, pa da je tada potajno izvuкао skriveni handžar i ubio turskog cara. Karakteristično je da Zmajević izostavlja Orbinijevu riječ „kradimice“. Treba dodati da je pomenuti spis Andrije Zmajevića ostao do danas u rukopisu, samo su, u posljednje vrijeme, štampani odlomci, što znači da je njegov uticaj bio veoma ograničen. Dramatizovani ep *Ovdi počinje boj kneza Lazara* je „bez osnova pripisivan“ Andriji Zmajeviću jer se „ne radi o originalnom peraškom djelu, nego o preuzimanju“ jednog srednjovjekovnog srpskog teksta. Preuzimanje je učinjeno kao rezultat interesa „kulturnog Perasta za istoriju svih slovenskih, a posebno jugoslovenskih naroda“, u želji da se glorifikuje „zajednička slovenska baština“.⁹

Crnogorski mitropolit Danilo Petrović, u pismu iz Beča glavarima (poznato nam je po prijepisu s talijanskog koji se čuva u arhivu SANU), nakon Ćupriličevog razornog pohoda na Crnu Goru (1714), govori o turskoj prijeari, kojoj je podlegao jedan broj crnogorskih glavara koji su pogubljeni kada su otišli na pregovore, pa žali što se nijesu riješili da „svi skupa časno i slavno“ poginu, kao što su „to uradili knez Lazar i Miloš Kobilović“, jer je uvjeren da bi to bila vječna slava.¹⁰ Jasno je, i po upotrijebljenom prezimenu Kobilović, ako je sadržaj pisma autentičan, da je do mitropolita Danila bila doprla Orbinijeva istorija. Indikativno je, kad je u pitanju Danilov stav prema kosovskoj legendi, da je ovo jedini sačuvani njegov pomen.

⁷ V. Čajkanović: *Motivi prve arnautske pesme o boju na Kosovu*, Arhiv za arnautsku starinu, I, 1923. – Motiv da Miloš odgriza nos babi, unijet je docnije (1791) u *Tronoški rodoslov*, te u neke bosanske, dockan nastale, epske pjesme (*Bosanska vila*, 1886).

⁸ *Bugarštice* su zabilježili: Đuro Matijašević (1670–1728), početkom XVIII vijeka, i Josip Betondić (1709–1764).

⁹ M. Milošević i G. Brajković, *Poezija baroka*, str. 172. Autori zaključuju da je u epu izbjegnut „naglašeni duh pravoslavlja i srpstva“, te da je motiv vjerovatno došao preko „Pisme od Kobilica i Vuka Brankovića“ (Kačić, *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, Mleci, 1756). – Prijepis epa sačuvan je, iz 1872. (S. Vulović, *Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela*, Prvi program c. k. realnog i velikog gimnazija u Kotoru..., Dubrovnik, 1873, str. 3–30).

¹⁰ J. M. Milović, *Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore 1685–1782*, Cetinje, 1956, str. 389.

Cetinjski ljetopis (fotot. izd., Cetinje, 1962) ne zna za Miloševo ime, već pominje samo da je bio „muž neki blagorodan“. U *Podgoričkom ljetopisu* (1738) pomenut je Miloš kao Omilević (*Starine* XIII, 184), a šest godina do-
cnije javlja se pod prezimenom Obiljević u *Istoriji o Černoj Gori* mitr. Vasilija Petrovića (Moskva, 1754) koji je, kako se vidi iz „Predislovia“, čitao Orbinija, ali je poznavao i „Priču o kosovskom boju“. Oblici Miloševog imena svjedoče „o čisto prepisivačkom poreklu kosovske tradicije u *Podgoričkom ljetopisu*“.

Književni historičar Miodrag Popović, uspostavljajući hronologiju varijanata Miloševog imena, kaže da se tek poslije 1723. godine javlja ime *Miloš Obilić*, a u štampanom tekstu, kako je utvrdio Ilarion Ruvarac, pominje se pod tim imenom u istoriji Pavla Julinca, objavljenj 1765. g., jedanaest godina do-
cnije od Vasilijeve *Istorije o Černoj Gori*, što znači da se „vekovima luta oko njegovog imena“.¹¹ Zbog toga Popović zaključuje da „ostaje otvoreno pitanje da li je Miloš Obilić uopšte postojao ili ga je, iz idejno-političkih motiva, izmislilo tursko narodno predanje“,¹² a sumnju u „njegov podvig kao historijsku činjenicu naročito pobuđuje podatak da nijedan od prvih srp. dokumenata ne zna za Miloša“.¹³ Posebno je značajan podatak da od pomena atentatora na sultana u djelu Konstantina Filozofa (poč. XV v.), pa sve do XVIII v. – prešuću srpski izvori čin Milošev, „izmišljen ili stvaran“, kako kaže M. Popović.

Jedan dio epskih pjesama, nastao u dijelu Balkana koji je pripadao Turskoj, izražavao je duh i status martologa, sultanovih vojnika pravoslavne konfesije, kojima je kao uzor odgovarao makedonski feudalac i turski sizeren Marko Kraljević, sultanov „posinak“.¹⁴ Međutim, pjesama o Milošu Obiliću

¹¹ M. Popović, *Vidovdan i časni krst*, Beograd, 1976, str. 21. Popović, pogrešno misleći da u crnogorskom usmenom stvaralaštvu postoji kao motiv predanje o Kosovskoj bitki, čudi se što mitropolit Vasilije ne izlaže taj događaj „po vlastitom narodnom predanju“ (*op. cit.*, str. 44). – F. Šišić, *Novi prilog o kosovskom boju*, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb – Knin, 1927, str. 1–2, 94; „...tek od 1765. dalje uobličila se forma Obilić“.

¹² *Isto.* – Kad je u pitanju identitet Miloša Obilića, oko čijega imena se lutalo vjekovima, može se opravdano pretpostaviti da je turskog sultana Murata dao ubiti njegov sin, dočniji sultan Bajazit, koji je iskoristio istu bitku da ubije svoga brata Jakupa (Savo Brković, *Na marginama udžbenika*, Stvaranje, XXXVIII, 12, Titograd, 1983, str. 1482). Bitka je bila pogodan trenutak za dinastički obračun jer je ubica mogao lakše puštiti priču kojom bi zaklonio sopstveni zločin.

¹³ M. Popović, *Vidovdan i časni krst*, str. 21.

¹⁴ O Marku Kraljeviću su vjekovima pjevali martolozi, tj. njegov lik su izgradili u ideal turkofilskog borca pripadnici balkanskih jedinica turske vojske koji su, u XV i XVI vijeku, bili pretežno pravoslavne konfesije. Te su se pjesme širile na balkanska područja koja su posjedovali Turci, pa su ih prihvatili narodni pjevači, izgrađujući varijante. Tako se može i objasniti što o tome makedonskom feudalcu, inače turskom vazalu, postoje pjesme gotovo kod svih balkanskih naroda. Nasuprot svome stricu, Petru I, koji veliča, ističući ga kao primjer junaštva, Marka Kraljevića, – Njegoš potpuno odbača tog martološkog junaka. Taj problem je zanimao R. Kovijanića, *Njegoš prema Marku Kraljeviću*, Zapis, III, 4, Cetinje,

nije moglo biti „na istoku, u Turskoj“ u drugoj polovini XVI i u XVII vijeku, već se tamo razvijala turkofilska epika.¹⁵ Od XVI vijeka na zapadu Balkana kod pojedinih intelektualaca nalazimo pomene legende o Obiliću, kao primjer sukoba hrišćanstva i muhamedanstva, što je bilo trajno aktuelno, jer je propašću Bizanta (1453) – evropska linija fronta protiv invazije Otomanske Imperije pomjerena na Crnu Goru, Mletačku Republiku, Austriju, Mađarsku, Poljsku i Rusiju, pa je i razumljiva jedinstvena krilatica i kod katolika i kod dijela pravoslavaca – borba za hrišćanstvo. Dakle, namjera popularizatora legende o Obilićevom ubistvu jednog sultana, bila je da se, između ostalog, i tim primjerom podstiču i okupljaju balkanski hrišćani u krstaški pohod na Istok.

Koliko treba biti oprezan u tumačenjima, vidi se na primjeru pjesme *Miloš u Latinima* koja je zabilježena, kao i sve druge deseteračke pjesme o tom događaju, osim pjesme *Smrt majke Jugovića*, oko fruškogorskih manastira u Srijemu. V. Karadžić je navodno zabilježio u Kotoru (1835) legendu da se događaj koji je u pomenutoj pjesmi opjevan – „dogodio“ u Kotoru, pa neki autori, polazeći od toga, razvijaju misao da je motiv prenijet u Vojvodinu iz Crnogorskog primorja. U pjesmi, kao što je poznato, javlja se i agonalni motiv o prebacanju buzdovana preko crkve „Dimitrije“ koji pri padu ubija dva „banova“ sina, četiri „pomorska đenerala“ i dvanaest „vlastelina“; međutim, u Kotoru ne postoji Crkva Sv. Dimitrija dok ta crkva stvarno postoji u Veneciji, đe se događa radnja pjesme *Miloš u Latinima*.¹⁶ Razumije se, kritički se moraju uzimati sve zabilješke od usmenih kazivača, jer je, među onima koji su saopštavali, bilo i ljudi sklonih maštanju, kićenju svoga kraja, preuzimanju motiva iz drugih sredina, ali i onih koji su kazivali s nadmoćnim, humornim odnosom prema zapisivaču. Tvrdnja M. Popovića¹⁷ da je mitizacija lika Miloševa počela

1928, str. 199–209, koji pokušava odgonetnuti što se u Njegoševom djelu Marko pominje samo tri puta, i to ne na zavidan način („nagnuta delijo“, „turska pridvorica“). Kovijanić dolazi do zaključka da lik Markov kod „narodnog pjesnika“ može biti „i bez čojstva i dubljeg nacionalnog osjećanja“, što je smetalo Njegošu. Razumije se, tu je riječ o prirodi feudalnog vazalstva koje je bilo u suprotnosti s crnogorskom borbenom etikom, na čijim postulatima Njegoš izgrađuje svoje likove. Ruski kritičar B. N. Putilov, *Junački ep Crnogoraca*, Titograd, 1985, str. 65, kaže da je poznato da se Njegoš, „podstičući na različite načine širenje svojevrsnog kulta Miloša Obilića (...) veoma kritički, čak i negativno odnosio prema Marku Kraljeviću“. Takav odnos imao je i kralj Nikola, koji je bio zabranio da se, u cetinjskim kafanama i okolini, pjevaju uz gusle pjesme o Marku Kraljeviću. A. Šmaus, *Gorski vijenac*, Stvaranje, 11–12, Titograd, 1967, str. 1247, kaže da Njegoš Marka Kraljevića „pomiče u pozadinu“, objašnjavajući to činjenicom da je Marko bio sultanov vazal. Značajna je primjedba Putilova, da se, zahvaljujući Njegoševom izuzetnom autoritetu, prenio na Crnogorce njegov negativni stav o liku Marka Kraljevića.

¹⁵ M. Popović, *op. cit.*, str. 35.

¹⁶ I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna*. Popis crkava, 1932.

¹⁷ M. Popović, *op. cit.*, str. 71.

u Boki Kotorskoj, nije mogla biti potvrđena ni jednim argumentom. Poznata je, a za ovu temu vrlo značajna, zabilješka V. Karadžića, da on nije mogao naći u drugim krajevima, osim u Srijemu, pjesme o Kosovskom boju.

U prvoj deceniji XVIII vijeka, u Vojvodini je, u okviru pravoslavne crkve, pokušano uvođenje kulta Miloša Obilića, što je vrlo značajno za širenje legende. Poslije 1722. godine, Obilić je dobio žitije koje je nastalo, kao i pjesme o njemu, u krugu Karlovačke mitropolije, u Manastiru Vrdniku u Srijemu, đe su čuvane kosti kneza Lazara Hrebeljanovića.¹⁸ Širenje svetačkog kulta i na ostale izginule junake, rezultat je društveno-političkih prilika.¹⁹ Nakon uspjeha austrijske vojske i povlačenja Turaka iz Vojvodine (1688), stvoreni su preduslovi za razvoj građanske klase, a pravoslavna crkva je ojačala, postala je moćni feudalac. Naročito su uslovi za intenzivno stvaranje kultova realizovani u vrijeme Austro-turskih ratova 1717–1739, kada je priješla u austrijske ruke Srbija, dio Makedonije i Kosovo, pa je došlo do objedinjavanja Karlovačke i Beogradske mitropolije. Tada se počela, uz rusku pomoć, u nekim vojvođanskim centrima razvijati prosvjeta, pa je propagiranje kultova junaka imalo direktnu primjenu. U to vrijeme je „puštena“ i legenda o Milošu kao kefaloforu, isto kao što je i dukljanski (crnogorski) knez Vladimir prikazan u svome žitiju, a i jedan i drugi po uzoru na Jovana Preteču. Ta, naivno fantastična legenda kaže da je Miloš donio ispod pazuha svoju glavu na obalu rijeke Laba, pa da je htio pomoću vode zalijepiti, ali da ga je primijetila neka đevojka i da je pao.²⁰ Crkva je od toga vremena svojim autoritetom stvarala i forsirala kultove uzornih junaka, kojima je davala svetački smisao podižući im ugled, jer joj je, kao prvoj konstituisanoj jezgri pravoslavnog stanovništva u Austriji, bila nužna široka mobilizacija. Radu na širenju kosovskog mita pridružio se i jedan dio od malobrojnog intelektualnog sloja koji se začinjao. Jak uticaj imala je, između ostalog, *Istorija raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Hotvatov i Serbov* Jovana Rajića, u koju je prenijeta iz Orbinijeve istorije legenda o boju u Kosovu Polju.

U novije vrijeme više autora ponavlja tvrdnju o ranom postojanju mita o Milošu Obiliću kod Crnogoraca; neki pokušavaju naći oslonac u pojedinim iskazima istaknutijih ličnosti prije Njegoša, pa tvrde da mitropolit Petar I Petrović (1747–1830) „naročito ističe primjer Obilića“, da u svojim dese-

¹⁸ S. Novaković, *Starine*, 10, Zagreb 1878, str. 179–183.

¹⁹ L. Pavlović, *Kultovi lica kod Srba i Makedonaca*, Smederevo, 1965, str. 191. „Na osnovu žitija iz XVIII v., posle jednog stoleća počelo se sa slikanjem voj. Miloša sa svetačkim epitetima“, u XIX v. (*ib.*). Na fresci u Hilandar naslikan je (između 1804. i 1810) kao „sveti Miloš“, što je dokaz da su hilendarski kaluđeri prihvatili i popularizovali čak i nekanonizovane nacionalne simbole (*Hilandar*, Beograd, 1978, str. 188).

²⁰ L. Pavlović, *op. cit.*, str. 191.

teračkim „pjesmama, u pripjevu guslarskom, spominje Obilića“, da je, prije Njegoševa vremena, taj mit bio obuhvatio crnogorski narod pa da je Njegoš „mogao čuti“ starije ljude koji su dolazili na Cetinje da pričaju i pjevaju o Obiliću, te da su ta „tradicija i narodne umotvorine“ uticale na Simeona Milutinovića da napiše tragediju *Miloš Obilić*, kao i na Njegoša da unese Obilića u svoje djelo kao primjer junaštva. Jedan od autora koji afirmišu ovakvo gledište, samo nekoliko redaka dalje, suprotno navedenijem stavovima, tvrdi da je S. Milutinović, na putu iz Trsta za Crnu Goru, đe je postao Njegošev vaspitač, srio Jevta Popovića, književnika, koji mu je tom prilikom sugerisao motiv o Milošu Obiliću.²¹

Petar I u osmeračkim i deseteračkim pjesmama, za koje se u nauci smatra autorom, koristio je, međutim, kao osnovni motiv, borbu za slobodu svih Slavena i svega pravoslavlja: „Tebe mole, silni Bože, / svi Slavjani, i ja tože, / sakruši nam tursku gordost, / i utvrdi srpsku voljnost, / da Srbija izobilna / v rod i rodov bude silna“; on to pjeva 1806, blagosiljajući 1. srpski ustanak, i proklinjući vjerolomnike i „hrišćanskoga roda izdajnike“ / „ka ’no kleta Brankovića Vuka“; služi se, dakle, legendom o Kosovskom boju, a nasuprot tome primjeru izdajstva (Vuka Brankovića) – veliča crnogorsku borbu i ratnike, pjevajući o crnogorskim bitkama i junacima iz XVIII i prvih decenija XIX vijeka. Suprotno tvrdnjama nekih autora, Petar I Petrović nikad ne uzima Miloša Obilića kao uzor junaka, već svaki put ističe Marka Kraljevića i Sibirjanin Janka (Hunjadi): „Crnogorci moja braćo draga, / svi budite srca Kraljevića, / a desnice od Sibirja Janka“. U opisu Bitke na Krusima (1796) on opet, obraćajući se crnogorskim borcima, pominje ta dva junaka epske poezije: „Spomen’te se ko ve je rodio, / koga li ste roda i plemena / slavenskoga od iskon imena! / Svi budite srca Kraljić-Marka / i desnice ban vojvode Janka!“ A u opisu samoga boja kaže za svoje borce: „Sad da ti je vidijeti, pobre, / vitezove mlade Crnogorce, – / oni jesu srca Kraljić-Marka / i desnice vojevode Janka, / – kako mute i razgone Turke“. Odmah se može vidjeti da je stvarna istorijska uloga ovih ličnosti (Marka Kraljevića i Janka Sibirjanina) koje mitropolit Petar I uporno spaja u svojim pozitivnim primjerima boraca za slobodu, na potpuno suprotnim pozicijama: Marko Kraljević, za kojega smatra da je Bugarin i „da za njim vazda i danas Bugarka / u crno se vidi obučena, / a u srce preljuto mučena“, uključio se u turski feudalni sistem i borio se za učvršćenje Turske na Balkanu i njeno dalje prodiranje, a Janoš Hunjadi (Sibirjanin Janko), erdeljski plemić, vojskovođa, borio se, gubio i dobijao bitke, sve do sredine XV vijeka, protiv Turske, nadajući se da će uspjeti organizovati snage da ih proćera s Balkana. Kako je došlo do spajanja u svijesti te umne ličnosti tako

²¹ Lj. Durković-Jakšić, *Prilozi stogodišnjici G. vijenca*, Beograd, 1947, str. 44–45.

polarizovanih istorijskih figura, predmet je jedne druge radnje. Takav odnos prema Marku Kraljeviću ne prihvata njegov nasljednik Njegoš, koji mijenja simbole junaštva.

Razumije se, Petar I ističe, prije svega, crnogorske junake koji su svojim činom bljesnuli u istoriji; opisujući Bitku na Carevom Lazu (1712), on pominje velike vojskovođe: Vuka Mićunovića i Janka Đuraškovića. A u pjesmi *Udar Turaka na selo Trnjine 1717*, stari mitropolit nabraja velike junake koje su Turci na prijevaru pogubili (papa Milića, Đukanovića, V. Mićunovića, Mrvaljevića, Baletića, Mandušića). Pri opisu bitaka on najviše prostora daje kolektivnom podvigu crnogorskih četa: „Crnogorci vojsku dočekaše... / halaknuše, Boga spomenuše, / i na tabor turski udariše: / razoriše Turke na buljke. / Čeraše ih gorom i planinom“. Osim pomena vojskovođe i ukupne slike podviga boraca, Petar I posebno govori o ostalim ratnicima koji su učinili nešto osobito; opisujući boj s Mahmutom Bušatlijom (1796), ističe neke ličnosti, Krcuna Savova iz Bjelica, barjaktara Stanka iz Ljubotinja i Bega Vojvodića iz Brda. A u pjesmi *Pogibija vezira Mahmut-paše na selo Kruse 1796*, on slavi „junačke mlade Crnogorce“, ali i Crnogorke koje pomažu svojim ratnicima: „Još da ti je vidijeti, pobre, / kako idu mlade Crnogorke, / veseleć se i pjesme pojući, / junacima tajin donoseći, / ne bi reka da su ženske glave, / ni ženskoga srca ni pogleda“. Petra Prvog, može se zaključiti, zanimaju konkretni kolektivni podvizi boraca. Borba crnogorskog naroda, svojim kontinuitetom, postala je značajan dio viševjekovnih napora jednog dijela hrišćanske Evrope, da se oslobodi hrišćanski svijet ispod turske vlasti: „...da hristjanski narod izbavimo / ispod ljuta jarma agarjanska, / da hristjanske crkve ponovimo, / i hristjansko ime proslavimo; / vi ste s nama jednoga zakona, / jedne vjere i roda jednoga“, – kako u pozivu Crnogorcima na borbu piše ruski car Petar Veliki, a u govoru pred čuvenu Bitku na Carevom Lazu (1712) mitropolit Petar I navodno ponavlja isti smisao borbe koji nalazimo u navedenoj poruci ruskoga cara: on traži da njegovi vojnici proliju krv „radi svete vjere pravoslavne / i slobode mile i predrage“. Odmah iza pojma *vjera pravoslavna* javlja se i nominacija koja ima šire značenje – *hrišćanstvo*: „Jer je bolje, braćo, poginuti / no slobodu svoju izgubiti / i hrišćansku vjeru ne držati“.

Nužno je posebno obratiti pažnju na pjesmu *Poučenje u stihovima*, koja se pripisuje mitropolitu Petru Prvome; samo se u njoj, od pjesama za koje se pretpostavlja da su njegove, pominje Miloš Obilić kao pozitivni primjer odlučnog borca, što bi predstavljalo izražajni i sadržajni izuzetak: „...od junaštva ima ime pravo, / dobi sabljom na polje krvavo, / ka 'no Miloš koji ubi cara / i u boju još mloge pohara: / š njim Kosačić Ivan i Toplica, / ti s Milošem bjehu obojica. / Te Murata ubi i pogazi / na Kosovu će se i sad pazi, / sagrađen je stupac kameniti / za vječiti spomen vjekoviti“. Odmah iza Miloša, veliča

se, iznad svih junaka, junaštvo albanskog vojskovođe Skenderbega, za koga stoji da je „slavenskoga roda i jezika“, te da „ne bješe takvoga junaka / niti ga je porodila majka, / nit će mislim do suđena dank“. Osim toga, istaknut je Sibirjanin Janko „koji bješe brana i sloboda / ungarskoga kraljevstva i krune“, te Marko Kraljević i Relja. Zahvaljujući činjenici što je pjesnički rad Petra Prvoga pretežno anoniman, pitanje njegovog autorstva, kad je riječ o pojedinim tvorevinama, i dalje je ostalo otvoreno. Trifun Đukić kaže da „za pojedine pjesničke tvorevine znamo da su njegove“.²² Najprije se to mora reći za šest pjesama koje je od Petra Prvoga zabilježio (1828) Petar Marković i predao rukopis V. Karadžiću. U svim pjesmama i poslanicama, u kojima govori kakvi junaci trebaju biti, on ima, kao što smo videli, stalno poređenje („Al imadu srce Kraljić Marka / i desnice voevode Janka“; ili: „Svi budite srca Kraljevića, / a desnice od Sibirja Janka“). U svijesti Petra I, dakle, nije živio Miloš Obilić kao primjer junaštva pa se postavlja pitanje: otkuda da se on jedan jedini put javlja u pomenutoj pjesmi (*Poučenje u stihovima*), te da li je Petar I njezin autor? Osim ove, još neke pjesme koje se danas štampaju kao njegove, nužno je analizirati da bi se došlo do valjanih odgovora na kojima bi se zasnivala tvrdnja da su to stvarno njegove pjesme, ili su pisane pod njegovim uticajem, ili su njegove pjesme pretrpjele docniju, tuđu, preradu. Tako se može postaviti pitanje, da li je njegova i pjesma *IV crnogorska*, đe Petar Prvi, navodno, za sebe veli da je „dika“, da je „razmakao“ granice crnogorske države, te da je „izvor“ sreće: („...slušaš do groba vladiku / crnogorsku i primorsku diku“; „pošto razbi pašu skadarskoga / ...črnogorske razmaknu granice“; „Ej, vladiko, izvore nam sreće“). Opravdano se može pretpostaviti da se, u ovakvim slučajevima, radi o sekundarnim slojevima, o tuđim glosama ili o pjesmama koje su u cjelini tuđa imitacija. Pjesma spornoga autorstva (*Poučenje u stihovima*) pojavila se trideset četiri godine poslije smrti Petra I; publikovao ju je Ničifor Dučić, 1864. godine,²³ napisavši bilješku da ju je našao „u jednoga staroga kaluđera Mihaila, u manastiru Piperskoj ćeliji“.²⁴ Karakteristično je da pjesme koje je

²² T. Đukić, *Pregled književnog rada Crne Gore*, Cetinje, 1951, str. 8.

²³ „Srpsko-dalmatinski magazin“, 1854.

²⁴ T. Đukić, *op. cit.*, str. 12 – Netačna je, dakle, tvrdnja N. Kilibarde, „Vuk i Njegoš o crnogorskoj narodnoj epici“, „Ovdje“, br. 220, sept. 1987, da su crnogorske vladike „uslovili“ da se „utiša epska popularnost Marka Kraljevića, a da obilićevski podvig doraste do nivoa religijskog kulta“. Autor pominje u množini vladike, što bi značilo da je još neki, osim Njegoša, odbacivao Marka Kraljevića. Pored toga, netačna tvrdnja da je lik Obilića bio „dorastao“ kod Crnogoraca „do nivoa religijskog kulta“, nije plod izučavanja, već uobičajene interpretacije Cvijićevo prepričavanja Njegoševih stihova. – Spomenuti „stari kaluđer Mihailo“ bio je iguman Manastira Piperska ćelija od 1800. godine, a došao je iz Srbije, iz Karanovaca (danas: Kraljevo); budući da je N. Dučić pjesmu *Poučenje u stihovima* našao kod njega, može se opravdano pretpostaviti da je sam kaluđer Mihailo njen autor.

napisao Petar I imaju logični red naracije, što se ne može reći za didaktičnu pjesmu *Poučenje u stihovima*, u kojoj ima ponavljanja nejasnoća: „otačastva, đe 'no nam se grade“, „faliće ga svako i ostali“, „kome Turci zlatom okivaše“, „rad njegovog prokletoga lita“. Da je ova pjesma docnija montaža nepoznatog autora, možda na osnovu nekog Petrovog predloška, govori i činjenica da u njoj ima i šest stihova koji se javljaju u mitropolitovoj pjesmi *Pogibija Mahmut paše*: „Je li, brate, rane žestocije / no strijela kad srce probije? / ni ona nije tako jaka / da razbije srce u junaka, / ni ostala ikakva rabota / kao takvi ukor i sramota“. Nepoznati autor pjesme *Poučenje u stihovima* tri puta se vraća na Vuka Brankovića, kao na negativni primjer. Da je pomen Miloša Obilića docniji dodatak – govori i to što su mu posvećeni posebni stihovi, a nije dat u sklopu ostalih pozitivnih primjera, kako to čini Petar I. Odstupivši od kompozicionog metoda Petra I, anonimni autor je, grubo kontaminirajući preuzete segmente, dodao opise podviga Miloša Obilića i Skenderbega.

Iz ove analize jasno se može videti da u djelu mitropolita Petra I Petrovića ne nalazimo lik Miloša Obilića.

Reminiscencije na Miloša Obilića, što je najbitnije kad treba utvrditi autentičnu svijest naroda, ne nalazimo u crnogorskim epskim pjesmama koje je objavio V. Karadžić, što je utvrdio S. Matić, već su pjesme s takvim sadržajem nastale, pa i zabilježene, kao što je već rečeno, samo u Srijemu, tj. oko Ravanice i drugih srijemskih manastira.²⁵ Istraživačke rezultate S. Matića pokušao je osporiti N. Banašević, ističući da se pomeni kosovskog mita, pa i Miloša Obilića, nalaze u nekim pjesmama koje je objavio Simeon Milutinović Sarajlija.²⁶ U kritičkim tekstovima još nije dovoljno istražen stvarni udio zapisivača i izdavača u motivsko-sadržajnom oblikovanju epskih pjesama. Takav je slučaj i sa zapisivačko-izdavačkom djelatnošću S. Milutinovića Sarajlije. To se pitanje posebno javlja kada je riječ o liku Obilića u pjesmama usmenog stvaranja koje je on publikovao. Pošto je došao u Crnu Goru (1827) Sarajlija je, pod uticajem literature koja je stvarana u trećoj deceniji XIX vijeka, u bečkom, tršćanskom i peštanskom krugu, napisao na Cetinju, 1828. godine, a na inicijativu Jevta Popovića, *Tragediju Obilić*; vođen istom tendencijom, on je, pri bilježenju crnogorskih epskih pjesama, u nekoliko od njih (*Carska riječ* i dr.) samoinicijativno unosio pomen Miloša Obilića, pa se ta mjesta mogu tretirati kao Milutinovićeve glose. Boris N. Putilov primjećuje, iako ne govori o Milutinovićevom udjelu, da se mora biti maksimalno oprezan prema takvim reminiscencijama, da li je u pitanju autentična epska tradicija ili sekundarni

²⁵ S. Matić, „Poreklo kosovskih pesama kratkoga stiha“, Zbornik Matice srpske, I, N. Sad, 1953.

²⁶ N. Banašević, recenzija u „Pril. za knjiž., jez. i folk.“, 3–4, Beograd, 1964.

oblik folklornog stvaralaštva.²⁷ U literaturi je već konstatovano da su, u nekim slučajevima, motivi i reminiscencije na kosovski mit – plod pojedinih pjevača XIX vijeka, i to kao ideološki import jer te pjesme nijesu pripadale starijoj, autentičnoj crnogorskoj usmenoj epskoj tradiciji. Kao primjer može poslužiti pjesma *Vasojević Stevo i boj na Kosovu*,²⁸ koja predstavlja knjišku verziju epske pjesme *Musić Stefan*; u stvari, to je dosta naivni pokušaj nekog, već indoktriniranog, crnogorskog pjevača iz Vasojevića da „u kosovsku pjesničku istoriju umetne ‘svoga’ junaka“.²⁹ Sve pjesme i pomeni Miloša Obilića, što se javljaju tokom XIX i XX vijeka (Maksim Šobajić, Andrija Luburić, Novica Šaulić i dr.) predstavljaju samo prepjeve knjiških izvora.³⁰

Opravnano se može konstatovati da je literatura koja je stvarana u austrijskoj Vojvodini, zahvaljujući Njegoševom vaspitaču S. Milutinoviću Sarajliji, dospjela do mladoga pjesnika i izvršila uticaj na njega. Njegošu se, tada, učinjelo da bi Miloš Obilić mogao postati opšti simbol voljnog žrtvovanja. Pored knjige Jevta Popovića (*Milošijada*, spjev o Milošu Obiliću, objavljen 1828), od literature koja je propagirala kosovski mit treba pomenuti dramu *Miloš Obilić i Boj na Kosovu* ili *Milan Toplica i Zoraida* (Budim, 1828) Jovana Sterije Popovića, *Pregled bitke kosovopoljske i junačkog djela Obilića* Vasilija Subotića (1840), *Istorično-kritičesko opisanje bitke kosovopoljske* (N. Sad, 1847) Đorđa Maletića, i dr. Da je Njegoš čitao, na primjer, *Tragediju Obilić* Sarajlijinu, može se zaključiti i po nekim Njegoševim stihovima koje je on preuzeo iz toga djela, kao što je stih: „Trn u zdravu zabadate mi nogu“ (*Tragedija Obilić*, stih 82), a kod Njegoša taj stih ima samo drukčiju ritmiku: „Trn u zdravu nogu zabadate“ (*GV*, stih 871). Milutinović je, kao i drugi koji su se tom temom bavili, uzeo građu iz legende koja je širena i bila, preko Orbinijeva djela, prisutna u literaturi, a, da bi postigao prijemčivost, unio je i više stihova iz epskih pjesama.³¹ Može se pretpostaviti da ni Njegoša, kada je docnije uzrio kao pjesnik, nije zadovoljila ta slaba Sarajlijina drama, pa u *Po-*

²⁷ B. N. Putilov, *op. cit.*, str. 70. – U nekim pjesmama Sarajlijine zbirke, kako primjećuje Putilov, *op. cit.*, str. 72, ne radi se samo o reminiscencijama na Kosovski boj, već o razvijenijim sižeima.

²⁸ J. Stejić, *Sabor istine i nauke*, Beograd, 1832, str. 179–190.

²⁹ B. N. Putilov, *op. cit.*, str. 76. I Putilov prihvata, političkim konceptom nametnuti, stav da su Crnogorci gledali na Obilića „kao na duhovnog pretka“, te da su uspostavili vezu između svoje borbe i Kosovskog boja. Međutim, Putilov je došao do saznanja da je taj odnos prema Obiliću poprimio „opipljiv izraz“ u XIX vijeku jer crnogorskim pjevačima 30-ih godina toga vijeka „još nijesu bili poznati klasični sižei kosovskog ciklusa“ (*op. cit.*, str. 75). – S. Matić, *Naš narodni ep i naš stih*, N. Sad, 1964, str. 108, veli da je pjesma „sremska (ili bačka), prepevana od pevača jekavca, koji je mogao biti i Crnogorac“.

³⁰ S. Matić, *Poreklo...*, str. 118.

³¹ V. Nedić: *Sima Milutinović Sarajlija*, Beograd, 1959, str. 92.

sveti Luče mikrokozma postavlja zadatak svojemu bivšemu vaspitaču da opjeva srpske junake i feudalce, među kojima i Obilića: „...da postaviš u plamteće vrste / (...) Obilića, Đorđa i Dušana“.³²

Očigledno je da je Njegoš čitao *Milošijadu*, spjev u rimovanom desetercu Jevta Popovića, što se može zaključiti po jednom broju stihova, sintagma i poređenja koje sriječemo i u Njegoševom djelu. Popović, na primjer, kaže: „Pade Miloš... sreća š njim nestade“, a Njegoš: „Pade Miloš, čudo vitezovah“ (*GV*, stih 237); ili, za Miloša veli Jevto Popović da, dok prilazi sultanu s namjerom da ga ubije, – „sija kao sunce“, a kod Njegoša se takođe javlja svjetlost – „zasja sveta Miloševa pravda“ (*GV*, s. 254); kad opisuje stanje učesnika bitke, Popović veli da im se srce „nadima“, Njegoš koristi istu predstavu kada opisuje Miloševo prilaženje sultanu: „strašnom mišlju prsi nadutijeh“ (*GV*, s. 243). Popović uznosi Miloša, da je ravan „ljetnoj munji“, Njegoš se koristi istim poređenjem i za Miloša veli da je „grom stravični te krune razdraba“ (*GV*, s. 227). Kad ginu Turci, Popović veli da „gine zloća“, a Njegoš naziva Turke kugom koja je pola svijeta „svojom zloćom otrovala“ (*GV*, s. 51). Popović slika Miloša u borbenom zamahu kako „mačem put nov sebi krči“, Njegoš daje mirnu sliku Miloševog dolaska, koji „gordo iđaše... / kroz divljačne tmuše azijatske“ (*GV*, s. 243). I Milošev prilazak sultanu, scenski barokiziran, u istom je domenu shvatanja viteštva kod Jevta Popovića i Njegoša. Popović kaže: „Miloš uprav Amuratu stupa“, a Njegoš dva puta ponavlja isti stih kojim želi sugerisati najvišu hrabrost: „ka malo pred što gordo iđaše“ (*GV*, s. 245). Ili, Popović kaže: „Turčin i Srb nikad jedno tjelo“, a Njegoš skoro isti stih ponavlja: „Srb i Turčin ne slažu se nigda“ (*GV*, s. 1830). J. Popović piše da Obilić svoj nož „omrsi turskom krvlju“, Njegoš govori da Vuk Mandušić nakon bitke igra kolo „sa momčadju izmašćenom mrskom krvlju turskih zlica“ (*ŠM*, III, 385–386), a u *Svobodijadi* veli da „Crnogorske bistre šarke / sa svakoga kraja Turema / travnu boju njinu mnogu / u crveno omastiše“ (*Svob.* V 492–495).

Jevto Popović je, uz pomenuti spjev *Milošijada*, štampao (1828) grafički prikaz lika Miloša Obilića, koji je bio izradio 1826. godine S. Orban, a izdao Josip Milovuk. Nakon stilizacije (zamjene antičke kacige kapom, te djelimičnog spuštanja glave i pogleda idealizovanog Obilića), Njegoš je dao da se ta predstava lika Miloševa metne na crnogorsku medalju za hrabrost koja je dobila naziv – medalja „Miloš Obilić“.³³ Da bi se potvrdila prisutnost

³² Njegoš, *Posveta LM*, stih 194.

³³ Njegoš je odlučio, u drugoj polovini 1839. godine, da skuje medalju da bi odlikovao istaknute crnogorske ratnike; tu prvu medalju opisao je kapetan Orešković, da na njenom licu piše – „Crna Gora“, a na naličju – „Za hrabrost i vjeru“. Orešković kaže da ih je „salio jedan Crnogorac“, te da su grube i bez sjaja. Drugu crnogorsku medalju za hrabrost ustanovio je Njegoš 1841. g. (na licu: crnogorski dvoglavi orao sa žezlom, jabukom i krstom u kandža-

uticaja J. Popovića na Njegoša, potrebno je pomenuti da je on bio pretplaćen na Popovićevu knjigu *Sveslavije* (Budim, 1831), čija je treća sveska posvećena Milošu Obiliću, Jug Bogdanu i njegovim sinovima.³⁴

S. Marković Štedimlja (pod pseud. Ljubica Klančić) je utvrdio da je nepoznati medaljar uradio lik Miloša Obilića na crnogorskoj medalji za hrabrost, prema pomenutom portretu (grafičkom prikazu) koji je J. Popović štampao uz svoju *Milošijadu*; to je potvrđeno s više detalja, kao što je maska (grifon) na lijevom ramenu Obilića. Osim toga, autor medalje dodao je i preko desnog ramena, simetrično lijevom, tri kaiša, čega na slici-predlošku nema jer je to rame bilo zaklonjeno kacigom.³⁵

Njegoš je pred smrt radio, dok je boravio u Italiji na liječenju, na izradi plakete o legendarnom atentatu Obilićevom. Otisak te plakete vjerovatno je vidio J. P. Kovaljevski, pa je mislio da se radi o modelu za spomenik koji je navodno htio Njegoš podići. S. Marković Štedimlja zaključuje da je Njegoš predstavu na plaketi radio po uzoru na neki crtež „iz neke srpske publikacije onoga vremena“.³⁶

Njegošev nasljednik, knjaz Danilo I, nakon crnogorsko-turskog rata, 1852–1853, uveo je novi orden, „Za nezavisnost Crne Gore“, kojim su odlikovani heroji toga rata. Međutim, knjaz Nikola I Petrović vratio je Njegošev orden, pa je u crnogorsko-turskom ratu, 1862. godine, koji je bio „posebno krvav i ispunjen mnogim primjerima bezmjernog patriotizma i herojstva“ – odlikovao više boraca medaljom „Miloš Obilić“,³⁷ a u ratu 1876–1878. „postojalo je pravilo“ da se na svaku crnogorsku četu dodijele po dvije pomenute medalje, sa imenom i predstavom idealizovanog lika Miloša Obilića,³⁸ koje je vladar lično predavao, što je pobuđivalo osobit interes.

ma; na naličju: dva ukrštena mača, krst i deviza – „Vjera – Sloboda – Za hrabrost“). Njegoš je riješio da promijeni likovni sadržaj medalje, dok je boravio u Beču prilikom štampanja *Gorskog vijenca*, krajem 1846, pa je dao da se izradi zlatna medalja „Miloš Obilić“ (na licu: predstava Miloša Obilića; na naličju: „Vjera – Sloboda – Za hrabrost – Cetinje 1847“).

³⁴ U spisku prenumeranata stoji: „Crna Gora: Njegovo visokorodije gospodin Radivoj Petrović, vladatelj Crne Gore. Blagorodni i vosokoučeni gospodin Simo Milutinović, spisatelj Serbijanke i p. narod, sekretar“ (*Svesvetije*, 1, Budim, 1831, predzadnja nepaginirana strana). Vjerovatno je S. Milutinović, kao sekretar, izvršio pretpaćivanje i Njegoša na knjigu svoga poznanika. Milutinovićevo ime nalazimo među prenumerantima i uz *Milošijadu* Popovićevu.

³⁵ Lj. Klančić (S. Marković Štedimlja), *Njegoševa medalja*, Glasnik Etnografskog muzeja, Cetinje, 1963, str. 291. – Uz spjev *Milošijada* J. Popović je objavio i oglas o prodaji „obraza“ jednog broja junaka, „slavni Srbalja“, među kojima se nalaze Albanac D. Kastriot, Hrvat N. Šubić i dr. (J. Popović, *op. cit.*, prva nepaginirana str. dodatka).

³⁶ Lj. Klančić (S. Marković Štedimlja), *op. cit.*, str. 300.

³⁷ M. Jovičević, *Crnogorska odlikovanja*, Cetinje, 1982, str. 27.

³⁸ *Isto*.

Postavlja se pitanje, zašto Njegoš forsira kao simbol junaštva – Miloša Obilića, kada je u svojim djelima izgradio likove uzoritih crnogorskih junaka (Ivana Crnojevića, Baja Pivljanina, Vuka Mićunovića, Vuka Mandušića, Nikca od Rovina, i dr.). Već kao dvadesetdvogodišnjak, Njegoš je u *Svobodijadi*, dugom osmeračkom spjevu, doveo u vezu navodni podvig Nikca od Rovina i njegovih drugova, s mitom o Obiliću.³⁹ Opisujući crnogorsko-turski rat iz 1756. godine, on za Nikca veli da će mu „djela slavit / Crne Gore predjel vječno“, te da je pošao „su četrdest biranijeh / vitezovah od plemenah“ da ubije komandanta turskih trupa Ahmeta, ćehaju bosanskog vezira.⁴⁰ Ovđe Njegoš upoređuje podvig Nikčev, i njegovih drugova, sa grčkim junacima sa Termopila; po ovom Njegoševom opisu, Tomanović (Nikac od Rovina) učinio je varku, prišao je od Nikšića turskoj vojsci, predstavio je svoje drugove kao čobane iz Drobnjaka koji bi željeli pomoći turskoj vojsci, i tražio da ih odvedu paši da mu poljube „skute i papuče“; kad su dovedeni pred šator, svi su odjednom pucali i ubili ćehaju (u ovoj slici je dat crnogorski običaj mušketanja). Njegoš u *Svobodijadi* daje, dakle, atentat kao kolektivni čin: ne ubija ćehaju Ahmeta samo Nikac, već to čini zajedno s četrdeset drugova, pa svakome sudioniku toga događaja dolazi u sjećanje ono što je uradio Miloš Obilić: „Tu svakome drugu dođe / na um drsko Oblića / i kosovsko strašno djelo, / pa četrdest džeferdarah / hitro brže upališe / na ćehaju silna pašu.“⁴¹ I poginule Nikčeve drugove naziva braćom Miloša Obilića, po junaštvu: „Dvadeset i pet vitezovah, / Obilića braće prave, / kod šatora pašinoga / pogiboše i padoše“.⁴²

I u drami *Šćepan Mali*, u narodnom kolu, Njegoš ponavlja istu legendu o podvigu Nikca od Rovina i njegovih četrdeset drugova, takođe kao kolektivni čin: „Strašna misa Obilića tri vojvode opi tada; / su četrdest drugih pođu poklonit se volji paše, / sa vatrom mu poklon čine i ubiju pašu mlada... / Tomanović s četrnaest iz okola zdrav ispade“.⁴³ Ovđe Njegoš ne daje, kao u *Svobodijadi*, da je svih četrdeset Nikčevih drugova obuzeto sjećanjem na Obilića, već samo tri „vojvode“, isto kao i u deseteračkoj pjesmi *Sinovi Obilića*, koju je Njegoš publikovao.⁴⁴

Njegoš je stvorio simbol crnogorskog junaka u liku Nikca od Rovina, ponavljajući mitologiziranog Miloša Obilića. U *Primjetbama* uz zbirku epских pjesama *Ogledalo srpsko* (1845), koju V. Karadžić pominje i pod naslo-

³⁹ P. P. Njegoš, *Svobodijada*, V pjevanje.

⁴⁰ Kod Njegoša, kao i u narodnoj pjesmi, ne pominje se Ahmet, već se njegova titula (ćehaja) uzima kao ime.

⁴¹ *Svobodijada*, V, str. 410–415.

⁴² *Op. cit.*, V, str. 441–444.

⁴³ P. P. Njegoš, *Šćepan Mali*, III, 772–774, 777.

⁴⁴ *Ogledalo srpsko* (Njegošev naziv: *Ogledalo gorsko*), XVIII.

vom *Ogledalo gorsko*, Njegoš je zapisao da je Nikac „najslavniji vitez crnogorski“.⁴⁵ Postoji očuvano sjećanje, nesigurne autentičnosti, da je Njegoš htio ustanoviti medalju za hrabrost s likom Nikca od Rovina, ali da su se tome, navodno, usprotivili neki senatori koji su smatrali da to ne bi trebao biti Nikac, iz čega bi se mogao izvesti zaključak da je postojala ideja o potrebi stvaranja nadcrnogorskog primjera junaštva.⁴⁶ Ta je anegdota nastala da bi poslužila kao jedna od potvrda o navodnom opštem prisustvu kosovskog mita među Crnogorcima, a i zato da se sugerise da je Njegoš samo realizovao želju iz naroda. Osobiti crnogorski junak, Nikac od Rovina, plod je Njegoševog pjesničkog rada. U deseteračkoj pjesmi *Sinovi Obilića*, Nikac, kao i Obilić, ide sa dva druga, ali uz pratnju još četrdeset junaka (zanimljivo je da Njegoš uzima zao-kruženu, biblijsku, brojku 40), da bi, na prijevaru (pod izgovorom da se predaju), ubio turskog komandanta, čehaju (pomoćnika bosanskog vezira), pod šatorom. Na početku pjesme govori se o legendarnom Miloševom podvigu kao uzoru: jedan od junaka (Stanko iz sela Prediša) opominje svoje pobratime (Nikca od Rovina i Toma Žutkovića) da su se jednom, u Dobroti, hvalili da nijesu gori junaci od „kosovskih“, da će, kada turska vojska udari na Crnu Goru, učinjati – „što i Miloš su dva pobratima, / na Kosovu te cara ubiše / i besmrtno ime zadobiše“. Vrlo smišljeno, Njegoš forsira sliku o repriznom postupku crnogorskih boraca, koji rade po šemi legende o kosovskom događaju, pa tako ostaje u drugome planu opis teškog crnogorsko-turskog rata iz 1756. godine. Postavlja se pitanje – što je Njegoš pripisao atentat Nikcu Tomanoviću i njegovim drugovima? Može se pretpostaviti da je to učinio da bi zaklonio zasluge guvernadurske porodice Radonjić, koju je i prognao iz Crne Gore, kao nosioca, u određenijem fazama, druge političke struje. Ovakav zaključak je moguć i zbog toga jer postoji zabilješka koja je „bez sumnje“ inspirisana od guvernadura Radonjića,⁴⁷ u kojoj se govori o pobjedi Crnogoraca, ali i da je guvernadur pogubio turskog komandanta (čehaju). U vrijeme turske invazije, mitropolit Vasilije bio se povukao u Senjsku Rijeku, a mitropolit Sava Petrović inače nije sudjelovao u borbama. O učešću guvernadura Radonjića u bitki, osim pomenutog zapisa, postoji i diploma koju je potpisao mitr. Sava,

⁴⁵ *Op. cit.*, str. 480.

⁴⁶ M. A. Vujačić, *Znameniti crnogorski i hercegovački junaci*, I, Cetinje, 1951, str. 101. – Anegdotu je zabilježio M. Pavićević; ona može biti i izraz tendencije da se ugrozi ugled crnogorske dinastije Petrović, u ondašnjoj političkoj konjunkturi, tj. da je mit o Obiliću forsiran u Crnoj Gori od glavarskog sloja, a ne Njegoša. I takvu „prednost“ trebalo je rušiti.

⁴⁷ *Istorija Crne Gore*, III, 1, Titograd, 1975, str. 344. – Bosanski vezir koji je uputio vojsku i svojega zamjenika na Crnogorce, bio je Sopasalan Ćamil-paša, koji je ostao poznat po uvođenju „nameta i globe“ u Bosni, pa je protiv sebe izazvao najuglednije ljude, optužen je u Carigradu za nasilje i svrgnut (Safvet-beg Bagašić Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900, str. 104).

20. VIII 1770, sačinjena na zboru svih glavara i starješinstva „otačastva čarnogorskago“, kojom se potvrđuje, između ostalih zasluga porodice Radonjić, da je guvernadur Stanislav pokazao hrabrost u bitci od 25. XI 1756. godine („...hrabrost i znamenitoie mužestvo pokazanie im pri razbiti turske voiske na Bielih Polanah 1756-go goda“).⁴⁸

Potrebno je istaći razlike u obradi i tendenciji koje nalazimo u deseteračkoj pjesmi *Boj na Onogoštu...*,⁴⁹ čiji je autor Petar Prvi, i Njegoševoj pjesmi *Sinovi Obilića*. U pjesmi *Boj na Onogoštu* izražena je odlučnost glavara da, na unižavajuću prijetnju bosanskog vezira, daju dostojanstven oružani otpor („I zakletvu strašnu učiniše / da mu nigda ništa dati neće/ do studena bijela kame- na, / nako živa ognja iz pušakah“). Bitka je po ovoj pjesmi mitropolita Petra Prvog trajala petnaest dana, pa je Crnogorcima nestalo municije jer su Mlečići priječili da se prenese preko njihove teritorije. Turci su prodrli na Čevo, đe su ostali tri nedelje; tada je iz Crnogorskog primorja „jedan prijatelj“ uspio da donese nekoliko hiljada fišeka, pa su Crnogorci udarili na tursku vojsku i prognali je do blizu Nikšića, đe je ranjen turski komandant, pa su ga njegovi vojnici unijeli u grad („Tu čehaju rane dopadoše / u bijelu Onogoštu gradu“). Pjesma se završava ironijom, da će čehaja podnijeti izvještaj svomemu veziru, „kako mu je bilo putovanje / za devojke u Karadagliju“.

Kao što se vidi, razlike su suštinske; dok je Njegoševa pjesma posvećana veličanju, kroz usporedbu s Milošem, navodnog podviga Nikca od Rovina i njegovih drugova, u pjesmi Petra Prvog sriječemo široki epsko-realistički opis crnogorsko-turskog rata, važne detalje o nestašici municije i njenom dostavljanju; posebno je značajno da mitropolit Petar Prvi ne pominje Nikca i njegove drugove, niti ih dovodi u vezu s primjerom Miloša Obilića; osim toga, Petar Prvi kaže da je turski komandant (čehaja) samo ranjen i da ga je njegova

⁴⁸ R. J. Dragičević, *Guvernaduri u Crnoj Gori (1717–1830)*, Cetinje, 1940, str. 17–19, navodi po V. Đorđeviću, *Ispisi iz bečkih državnih arhiva...*, Beograd, 1913, str. 6–8. – Diploma, kojom se insistira na svjetovnoj vlasti guvernadura, bila je „direktno uperena protivu Šćepana“ (R. J. Dragičević, *op. cit.*, str. 20), inače bi se postavilo pitanje njene autentičnosti.

⁴⁹ Ova pjesma znamenitog crnogorskog mitropolita Petra I štampana je pod različitim naslovima. Prvo je, kako saznajemo iz napomene V. Karadžića, zapisao, pod naslovom *Boj na Onogoštu 1756. godine*, zajedno s drugim mitropolitovim pjesmama, Petar Marković: „Pjesme koje je gradio crnogorski vladika Petar I, a meni ih napisane donio iz Crne Gore 1828. godine i u Kragujevcu predao P. Marković. Ovo zato bilježim da se zna da je ono što su ove pjesme u *Pjevaniji* Sime Milutinovića i u *Gorskom ogledalu*, drukčije, dodavao S. Milutinović“ (Iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stefanovića Karadžića, IV, str. 221). Pjesmu Petra I štamao je S. Milutinović Sarajlija u *Istoriji Crne Gore*, Beograd, 1835, str. 85–90. Sljedeće godine objavljena je, pod naslovom *Boj Crnogoracah s Turcima, koi se dogodio 1756. god. noemvr. 25*, u crnogorskom kalendaru *Grlica*, za 1836. g., str. 86–91. – Njegoš je ovu pjesmu svojega strica unio u zbornik *Ogledalo srpsko*, XIX, pod gnomičnim naslovom *Stan polako, Rogoje! Mnogo ti je oboje. 1750. god.*

vojska unijela u grad. Zanimljivo je da je u *Istoriji Crne Gore*⁵⁰ istaknuto da je ta pjesma „sačuvala (je) vjerodostojnu istorijsku istinu“, ali nije navedeno da je njen autor mitr. Petar I, već je tretirana kao „narodna“ pjesma.

Iako se iz ove pjesme jasno može videti razlika između shvatanja poetske funkcije epike Petra I i Njegoša, te njihov nejednak odnos prema istoriskoj istini, do sada nije izvođena paralela između ove dvije pjesme; može se pretpostaviti da taj odnos u literaturi nije tretiran da ne bi postala jasna Njegoševa namjera, da je htio da kreira za savremeni auditorij legendu o „obilicevskom“ podvigu crnogorskih boraca, koja je, zahvaljujući rastućoj romantičarskoj klimi, te Njegoševom autoritetu, pomjerila istorijsku istinu koju je ostavio u svojoj pjesmi njegov stric Petar I. Treba napomenuti kako se krivo predstavljaju neke od Njegoševih motivacija, kao i smisao nekih pjesničkih slika. Tako u pjesmi *Zarobljen Crnogorac od vile*, on vidi da se vijenac slave osušio, „al' su dva tri porasli cvijeta / iz prosute krvi Crnogorstva“. Osim toga, Njegoš tu govori kako ga srijeće i vodi u raj „bogom posestrima, / od Lovćena Crnogorstva vila“, koju treba identifikovati kao crnogorsku boginju rata. To je Njegoševa pjesnička simbolika koju je preuzeo iz antičke literature. Razumije se, ovde nije prihvatljiva tvrdnja da je „Crnogorstva vila“ personifikacija „kosovske misli“. ⁵¹ S. I. Kastrapeli tvrdi da je Njegoševo najranije vaspitanje, kod učitelja J. Tropovića u Toploj, i svojega strica mitr. Petra I, bilo „na istoj liniji kosovske tradicije“. ⁵² Međutim, Kastrapeli je na taj način prenio u vrijeme Njegoševe mladosti ono stanje svijesti koje se počelo formirati tek kod docnijih generacija Crnogoraca, dobrim dijelom na temelju samoga Njegoševog literarno-propagandnog djela i nakon što je on uveo zlatnu medalju „Miloš Obilić“. Inače, iz analize izvora jasno izlazi da su Crnogorci bili zaokupljeni svojom borbom za opstanak, konkretnim njenim oblicima, te sviješću o podvizima i patnjama svojih predaka. ⁵³ Pošto su borbe bile veoma česte, stariji primjeri herojstva su zaklanjani utiscima iz novijih bitaka, svježina savremenih primjera snažnije je odzvanjala u svijestima onih koji su se pripremali da stupe u nove borbe. Tek nastankom agitacionog Njegoševog djela, koje je prije svega bilo poziv drugim narodima na otrzanje od sviklosti na ropstvo ili vazalstvo, te uvođenjem pomenute medalje, stvoreni su uslovi da se Miloš Obilić počne prihvatati kao opšti indeks junaštva. To se najbolje

⁵⁰ *Istorija Crne Gore*, III, 1, str. 345.

⁵¹ Stijepo I. Kastrapeli, *Kosovska misao...*, „Glasnik Etnografskog muzeja“, III, Cetinje, 1963, str. 330.

⁵² *Op. cit.*, str. 328.

⁵³ B. N. Putilov, *op. cit.*, str. 13, tačno primjećuje da su junaci „crnogorskih pjesama služili (su) za ugled, na njihovim primjerima vaspitavala su se pokoljenja Crnogoraca, etički kodeks se shvatao kao ideal životnog kodeksa“, te da su ti „junaci pružali realno osjećanje istorijskog značaja skorašnjih djela i podviga i kontinuiteta između pokoljenja“.

može sagledati u *Gorskom vijencu*, đe je, ako na to djelo ne gledamo samo kao na umjetnički izliv, anahrono predstavljen Miloš Obilić kao idol i uzor Crnogorcima s početka XVIII vijeka, sto pedeset godina prije stvarnog romantičarskog utemeljenja njegova lika.

U skladu s političkim programom, izraženim u *Načertaniju* (1844), Jovan Cvijić je dao, u sklopu cijele netačne slike, i tendencioznu karakteristiku Crnogoraca, kao „plemenskih“ ljudi, neracionalno obuzetih mitom o „kosovskoj tragediji“ i Milošu Obiliću. Cvijić je na Njegoševim pjesničkim slikama utemeljio „naučni“ sud o shvatanju kod Crnogoraca Miloša Obilića, tretirajući Njegoševe metafore kao objektivne činjenice: „...plemenska slava i čast i nacionalna misao ili ‘Vera Obilića’ (...). Crnogorci su ispunjeni ‘Verom Obilića’ (...). Ima krajeva u kojima čak osećaju i rane kosovskih junaka (...). Svi Crnogorci stare Crne Gore smatraju Miloša Obilića kao svoga duhovnog pretka, i ne samo da misle o njemu i da mu se dive već ga i sanjaju. Kad su činili junačka dela, razmišljali su i prepirali se da li bi Obilić tako uradio i da li su se približili Obiliću“.⁵⁴ Po toj netačnoj, čak i komičnoj Cvijićevoj interpretaciji, pjesničko-propagandnih slika iz Njegoševog *Gorskog vijenca*, – svijest o Obiliću je kod Crnogoraca „vječito“ trajala, postala je genetsko obilježje; preciznije rečeno, iz takvoga objašnjenja izlazi da su Crnogorci uvijek znali za Obilića, dakle, od Kosovske bitke, sugerira nam Cvijić, snijevali ga i njime se kleli, da su stalno plakali i tugovali zbog toga što su Turci pobijedili na Kosovu, pa kad tako uporno „tuguju“ i „plaču“, onda je to i najviša „potvrda“ o njihovom „srpskom“ etničkom porijeklu. Tako je J. Cvijić htio „uhvatiti“ Crnogorce u mrežu tzv. „kosovskog mita“ i Obilića, računajući da se neće braniti od „herojskih suza“, da će njihovoj sujeti starih boraca za slobodu – laskati „tuga“ za Kosovom, što podrazumijeva i značenje osvetničkog amanaeta. Cvijić smatra da taj oblik svijesti, koja je sužena, odvojena od stvarne borbene motivacije naroda i svedene na nivo naivne priče – može odgovarati Crnogorcima, jer je na njih gledao kao na plemenske ljude, rudimentarne svijesti, smišljeno zanemarujući sve one elemente koji bi dali objektivniju sliku njihove duboke kulturne tradicije, specifičnog istorijskog puta, kultura itd. Konkretno političke i književno-propagandne okolnosti iz druge polovine XIX vijeka, u Crnoj Gori i kod jednog dijela jugoslavenskih naroda, pomogle su da se pripremi tlo za „verifikovanje“ takve „naučne“ rekonstrukcije, kakvu predstavlja uprošćena i karikaturalna Cvijićeva slika Crnogoraca. Pošto svoja obrazloženja o prisutnosti tzv. „kosovskog mita“ kod Crnogoraca – mnogi autori zasnivaju, bez nužne naučne sumnje i provjere, na Njegoševom *Gorskom vijencu*, a već je rečeno da on u svoje pjesničko djelo te elemente nije prenio

⁵⁴ J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, Beograd, 1966.

iz crnogorskog duhovnog života i shvatanja svijeta, već su ta mjesta plod Njegoševe literarno-političke strategije, – tu treba i početi s tumačenjem korijena idejno-tematskih značenja toga najpopularnijeg Njegoševog djela. Ovo je značajno i radi bližeg razumijevanja Cvijićeve netačne slike, koja polazi od poetskog iskaza iz *Gorskog vijenca*, pa pošto pledira na naučnost, dobija težinu vulgarnog i grotesknog iskrivljavanja duhovnog bića i mentaliteta cijelog jednog naroda. Njegoš je, kako ćemo docnije vidjeti, dao svoju interpretaciju herojskog zanosa, iz kojega rezultira spremnost na žrtvu za opšti cilj.

Ta, u cjelini netačna, predstava da je mit o Obiliću veoma star i sveprisutan kod Crnogoraca, da je, prema tome, jedan od glavnih konstituenasa crnogorskih etičkih postulata i psihološke konstitucije, u novije vrijeme se, često, u raznim interpretacijama prihvata, ne postavlja se pitanje rekonstrukcije istorije nastanka mita o Obiliću, te kakvu je transformaciju doživio u Njegoševom pjesničkom djelu. Tako, na primjer, Ivo Andrić, govoreći o Njegoševom djelu, stilski preoblikuje Cvijića: „Kao u najdrevnijim legendama, koje su uvijek i najveća ljudska stvarnost, svako je na sebi lično osjećao istorijsku kletvu koja je ‘lafe’ pretvarala u ‘ratare’ ostavivši mu (sic!) strašnu misao Obilića da tako žive raspeti između svoje ‘ratničke’ rainske stvarnosti i viteške Obilićeve misli“.⁵⁵ Andrić, dakle, preuzima gotovu Cvijićevu šemu da bi pokazao crnogorsku odanost tome mitu, ali pravi i još jednu krupnu omašku, kada kaže da su „ratari“ „raspeti“ između „rainske stvarnosti i viteške Obilićeve misli“; jer, Njegoševi junaci, a tako je bilo i u stvarnosti, slobodni su borci, a ne raja; međutim, Andrić pokušava da kolebanje oko početka tzv. istrage poturica u *Gorskom vijencu*, što u djelu ima umjetničku, kompoziciono-dramsku funkciju, – objasni kao „raspetost“ „rainsku“. On preuzima, i stilski „poboljšava“, romantičarsko-propagandno „tumačenje“ Njegoševih stihova „što se ne kće u lance vezati...“, koji se stvarno odnose na preseljavanja dijela crnogorskog stanovništva iz Zetske ravnice, od stare prijestonice Žabljaka, đe je bilo teško davati otpor Turcima – u planinske djelove zemlje, – pa govori da je „svet koji je izbegao u njena brda“, pri čemu misli na tadašnje navodno preseljavanje Srba u Crnu Goru – bio „kvintesenca“ kosovske misterije, te da je taj mit dobio genetska svojstva. Autori koji čak i u istoriografiji ponavljaju tezu o navodnom preseljavanju iz Raške, uvijek tvrde da je preprtljalo plemstvo, izuzima se potčinjeni sloj (seabri, meropsi i otroci); oni ne primjećuju pritom da već ta tvrdnja ukazuje na romantičarsku provenijenciju priče.

Pomenute Cvijićeve formulacije, pošto je neosporavani autoritet, tretiraju se aksiomatski pa su unešene i u univerzitetske udžbenike.⁵⁶ I u jednoj,

⁵⁵ I. Andrić, *Njegoš kao tragični junak kosovskog mita*, Beograd, 1935.

⁵⁶ V. S. Erlich, *U društvu s čovjekom...*, Zagreb, 1978, str. 90. i dalje.

nedavno objavljenoj knjizi, autora Vukašina Pešića, sriječemo isti odnos, preuzimanje šeme koju je kroz poetsku sliku postavio Njegoš u *Gorskom vijencu*, a Cvijić je „preveo“ na jezik egzaktne nauke. Tu je sumirana ista teza: da je Miloša Obilića „izvajala narodna tradicija kroz narodnu poeziju“, da je u crnogorskoj epskoj poeziji prikazan kao „vrhovni simbol junaštva“, da su se Crnogorci „poistovjećivali“ s tim junakom, te da je zbog toga ustanovljena crnogorska medalja „Miloš Obilić“.⁵⁷ Pešić nije koristio naučne radnje iz kojih bi saznao da u Crnoj Gori nije zabilježena niti jedna epska pjesma o Milošu Obiliću jer ih nije ni bilo,⁵⁸ kao što nije izučio zašto se, pod kakvim uticajem i u kakvoj atmosferi, Njegoš odlučuje da adaptira sopstvenom političkom i umjetničkom konceptu mit o Obiliću, te da dadne drugi sadržaj crnogorskoj medalji za hrabrost, uvodeći lik Obilića. Polazeći od Njegoševih stihova u kojima su pomenuti antički junaci Leonid i Scevola („Šta Leonid oče i Scevola / kad Obilić stane na poprište“), Pešić automatski izvodi zaključak da je Obilić kod „starih“ Crnogoraca značio što i pomenuti junaci za Grke i Rimljane. Razumije se, situacija iz druge polovine XIX vijeka ne može se projektovati u prošlost, pa „stari“ Crnogorci koji slave Obilića mogu biti, jednim dijelom, samo oni poslije Njegoša.

Može se opravdano pretpostaviti da je širenju netačne konstatacije o „opsjednutosti“ Crnogoraca mitom o Kosovu, iako je već tada bila razvijena propaganda, doprinio Lj. Nenadović koji u veoma čitanom djelu *O Crnogorcima* kaže da „Crnogorci i danas (tj. 1878–1879. primj. D. R.) više pevaju kosovske nego domaće pesme“.⁵⁹ Ova knjiga je pisana u ratnim godinama, emotivno i uzburkano, pa je razumljivo odsustvo snažnijeg kritičkog suda.

⁵⁷ V. Pešić, *Patrijarhalni moral Crnogoraca*, Titograd, 1986, str. 82–83, 150.

⁵⁸ B. N. Putilov, *op. cit.*, str. 70, veli da od „kosovskih pjesama iz zbirke V. Karadžića nijedna nije zapisana u Crnoj Gori. Istraživači srpskog epa nijesu pronašli kosovskih pjesama ni u zbirci S. Milutinovića“, a reminiscencije koje nalazimo, plod su Milutinovićevih intervencija. – U nekim slučajevima pogrešno se dovode u vezu i likovi i toponimi sa kosovskim pjesmama i Kosovom. Takav je slučaj s pjesmom *Žeravica Vido* (S. Milutinović, *Pjevanija cernogorska i hercegovačka*, Lajpcig, 1837, br. 120), jer se tu radi o Kosovom Lugu, u Bjelopavlićima u Crnoj Gori, a ne o Kosovu. Milutinović je dao napomenu da je pjesmu zapisao od Blagote Bjelopavlića; u pjesmi je, zbog dužine stiha, izostavljen drugi dio toponima – *Lug*: „e ga piju na vrh Kosovoga“, „A kad bili na sred Kosovoga“, i dr. I siže pjesme ne izaziva asocijaciju na Miloša Obilića, izuzev što se prijatelj Vida Žeravice, s kojim samo pije vino, zove Miloš Voinov. Turci progone Vida Žeravicu pa ga, pošto mu konj iščaši nogu, uhvate, ali on uspijeva malim puškama ubiti dvojicu; pošto su ga predali veziru, Vido mu obećava pare, ali pod pritiskom Turaka ipak treba da bude pogubljen; međutim, Vido bježi i uspijeva da iza sebe bači ćordu koja pogodi vezira i ubije ga.

⁵⁹ Lj. P. Nenadović, *O Crnogorcima*, Beograd, 1929, str. 29. Nenadović kaže da „Crnogorci ne govore mnogo o Kraljeviću Marku. On im nije tako mio kao Miloš Obilić“ (227); međutim, on ne govori o tome kada je izvršena zamjena tih paradigmi junaštva.

Stanko Perunović je, mnogo docnije, pisao da se niđe nije „kosovska tragedija bolje očuvala“, da se niđe nije „više pjevalo i pričalo“ i „oduševljavalo“ kosovskim junacima nego u Crnoj Gori.⁶⁰ Perunović izvodi željeni zaključak, kao i više drugih autora, interpretirajući Njegoševe stihove, pa kaže da Crnogorci „toliko tište kosovske rane“ da ne vole ni da se pominje Kosovo; u stvari, on tu prepričava stihove iz *Gorskog vijenca* koje izgovara Vuk Mićunović („Što pominješ Kosovo, Miloša? / Svi smo na njem sreću izgubili“). Ovim metaforičnim izrazima Njegoš sugerše opsjednutost borbom, ali ta visokoe-motivna slika ne može biti karakteristika stvarnog stanja svijesti crnogorskog naroda, ne samo u vrijeme kada se navodno događa radnja *Gorskog vijenca*, već ni nakon njegovog objavljivanja, sto pedeset godina docnije. Perunović pominje da je Njegoš uveo medalju „Miloš Obilić“, ali ne govori o njenom uticaju na popularizaciju mita. On, međutim, kaže da, ako se neđe u Crnoj Gori ozida vojni stan, da se to mjesto nazove Obilića poljana, a stvarno je to učinjeno jednom, kada je kralj Nikola tako nazvao prostor na Cetinjskom polju, đe su organizovane vojne vježbe, od 1866, a zatim podignut vojni stan 1896. godine;⁶¹ naziv toga lokaliteta, dat u propagandne svrhe, imao je velikog udjela u širenju mita o Obiliću. Zanimljivo je opaziti da Perunović, suprotno od Cvijića, veli da se junaci Njegoševog *Gorskog vijenca* kunu Obilićem,⁶² koji je u djelu dat kao „nadmataljsko biće, zmaj, polubog“ od koga „blješte oči“, koji „vlada“ duhovima.

Todor Baković je koristio isti metod, prevodeći Cvijićeve politizirane konstatacije na jezik psihijatrije, pa kaže da izgubljena Kosovska bitka ima „posebni značaj u patogenezi crnogorske depresivnosti“, mada su Crnogorci „usvojili“ bitku „dosta dugo poslije nje“ i na njoj „izgradili kosovski kult“. Kao što se vidi, T. Baković zaključuje da su Crnogorci tvorcii „kosovskog kulta“ jer, navodno, nijesu imali, pri gubljenju svoje samostalne države, – veliku bitku koja bi se pamtila. Baković gubi iz vida da su Crnogorci, u vrijeme Balšića i Crnojevića, imali niz bitaka, i da je crnogorski vladar Balša II poginuo pred svojom vojskom (1385), u Bitki na Saurskom polju kod Berata, u Albaniji, ali slavljenje poraza ne može biti u skladu s postulatima crnogorske etike. Čudno je da Baković tvrdi, ne tragajući za potvrdama, da se kosovski mit „snažno manifestuje kroz crnogorski folklor, etos, umjetnost i kompletan život“.⁶³ Osim toga, korijene depresivnosti (a veliko je pitanje, o čemu ovđe

⁶⁰ S. Perunović, „Kako je Njegoš okarakterisao dva najslavnija heroja naše nacije: Miloša Obilića i Karadorda“, „Ratnik“, 1939, str. 149.

⁶¹ D. Martinović, U. Martinović, *Cetinje – spomenici arhitekture*, Cetinje, 1980, str. 79–80.

⁶² S. Perunović, *op. cit.*, str. 156.

⁶³ T. Baković, *Depresivni optimizam Crnogoraca*, Zagreb, 1985, str. 82–83. Baković pokušava da dovede do naučne istine preuzete formulacije, pa veli da je gubitak „krune i cara“ na

ne možemo govoriti, da li, tako izazvana, psihička stanja pojedinaca mogu egzistirati kao dominantna narodna karakteristika), – valjalo bi, eventualno, potražiti u dubinama vlastite crnogorske povijesti, u kojoj će se naći mnogo zaludnih pobjeda i izgubljenih bitaka, plijenjenja, paljevina i odvođenja u ropstvo, kao i onih bojeva koji su vođeni bez nade na pobjedu. Dockan imputirano, kroz propagandu šireno tek od kraja prve polovine XIX vijeka, – sjećanje na tuđu bitku, kako sam Baković piše, ne može postati osnova za stvaranje takvih sudbonosnih psihičkih osobina jednog naroda. Karakteristične su riječi mitropolita Vasilija o dubini borbenog optimizma i samopouzdanja Crnogoraca; govoreći o motivaciji Balšinoj što nije odveo vojsku u Boj na Maricu, zaključuje da „malo gdje Srbliji bitku dobiše bez Crnogoraca i Brđana“.⁶⁴

Njegoš je prihvatio legendarne detalje o Obiliću iz romantičarske istorije i literature, pa ih je, ugrađujući ih u svoje djelo, uporno suprotstavljao vazalnom duhu i izdaji; on Vuka Brankovića, pod uticajem iste literature, ističe kao simbol izdaje; tu istu karakteristiku on preuzima i za makedonskog kralja Vukašina, nazivajući ga i ubicom cara. Na tom, poznatom, kontrastu Njegoš izgrađuje Obilića. Već je u literaturi primijećeno da je Njegoš radio Obilića po uzoru na Homerovog Ahila, dakle obogotvorio ga je. Ipak, Njegoševa su poređenja neujednačena: jednom ga ravni sa Scevolom,⁶⁵ a drugi put ga meće iznad toga rimskog junaka (*G. Vijenac*). Nužno je primijetiti da je Njegoš otišao mnogo dalje od modela Obilića koji je našao u tekstovima vojvođanskih književnika: nije ga predstavio kako potajno vadi nož i ubija sultana, već je od njega stvorio svjetlosni kult, „sakrio je od budućih pokoljenja njegov nož“.⁶⁶ Ahilej, koji oličava ljepotu i snagu,⁶⁷ ima neke obične, ljudske osobine. Njegoša je plijenio Ahilov lik, koji je, ispunjen osvetničkom strašću zbog pogibije Patrokla, – zastrašivao Trojance glasom i pojavom. Tu Homerovu sliku preuzeo je Njegoš kada opisuje Obilićev hod kroz tamu azijske vojske, samo što mu je još pridao svojstva svjetlosnog božanstva, te nije ostalo ništa od izvornog, legendarnog Miloša Kobilića (Omilevića); jer, legendarni Kobilić ne dolazi široko, otvoreno i viteški, već lukavo i sa skrivenijem nožem. Ovaj sasvim novi junak isključivo je Njegošev i rađen je po uzorima na zapadne vitezove i antičku literaturu, te podignut do vanzemaljskog bića: slobodno se kreće kroz neprijateljsku vojsku koju poražava snagom svoga cilja („gutajući

Kosovu doživjelo „crnogorsko kolektivno nesvjesno“ kao gubitak „kolektivnog oca, kolektivnog Ego-ideala i kolektivnog Super-ega. Time se stvara uslov za nastanak depresivnosti crnogorskog kolektivnog bića kao cjeline“.

⁶⁴ V. Petrović, *Istorija o Černoj Gori*, str. 20.

⁶⁵ P. P. Njegoš, *Cjelokupna djela*, str. 2, 219.

⁶⁶ M. Popović, *Vidovdan i časni krst*, str. 123.

⁶⁷ A. Musić, *Povijest grčke književnosti*, I, Zagreb, 1893, str. 68.

ih vatrenim očima“).⁶⁸ Da bi slika bila što više iracionalna, Njegoš ne pominje sultana koji pada od Miloševa noža jer bi ta predstava izazivala manji dramatski efekat, a mjereno crnogorskim etičkim postulatima postupak bi bio samo obični, mučki atentat. Zato se on služi mitološkim sredstvima i junaka veliča riječju *svemogući* koja se koristi u religijskoj literaturi da označi božansku moć („vojinstveni genij svemogući“), što znači da ima snagu biblijskih svetih ratnika jer, konačno, on treba da bude primjer borcima koji moraju braniti pravoslavlje. Osim spoljnog efekta, pjesnik je želio da Obilića iznutra ozrači najvišim, blagorodnim osjećanjima („ti si žrtva blagorodnog čuvstva“), da bi njegov atentatorski čin, klasično mučko ubistvo, bio zaklonjen, dobivši najviše značenje i opravdanje. Zato Njegoš sve junake prošlosti, preko pomena Leonida i Scevole, meće ispod Miloša. On ga, da bi izgledala veličanstvena i junakova zasmrt, prikazuje mrtva na tronu ubijenog sultana, da leži jednako gord kao i dok je prilazio da izvrši ubistvo, svjestan da stupa u besmrtni život („k svetom grobu besmrtna života“), tj. vidi ga kao sveca. Znači, Njegošev Miloš Obilić, koji je čudo među vitezovima („čudo vitezovah“), ispunjen ciljem borbe za pravoslavlje, treba da svojom žrtvom probudi osjećanje lakoće i uzvišenosti pogibije za vjeru. U kritici se ponekad taj njegov poziv na borbu tumači samo kao put do slobode naroda, pa se tako, neosjetno, vrši distanciranje od te vjerske, upravo pravoslavne komponente. To je ipak postupak redukcije Njegoševe pjesničke ličnosti na jedan od aspekata koji je nama, danas, bliži. Međutim, u *Gorskom vijencu* bukti i široka slika naravi, pogleda na svijet i borbe crnogorskog naroda protiv onih sila koje agresijom ugrožavaju slobodu, ili djeluju, jednako pogubnim, asimilatorskim gostoprimstvom.

U Njegoševoj slici, koja nije lišena patetike, obogotvorenog nadjunaka Miloša Obilića, veoma je ublažen detalj koji bismo mogli nazvati centralnim u izvornom mitu; riječ je o tome, da pjesnik samo nagovještava, uzgredno napominje, motiv Miloševog atentata – očišćenje od klevete da će izdati svojega feudalnog gospodara („...pletenje bezumne skupštine“; „O prokleta kosovska večero...“; bog preko aždaje satrije „klevetnike grдне i klevetu“). Tako je Njegoš, pomjeranjem u drugi plan izvorne karakteristike lika iz legende, ublaža-

⁶⁸ M. Orbini kaže da Miloš „bacivši se na zemlju (...) klanja se caru, i dok stoji prignute glave da mu poljubi ruku, kradimice izvlači bodež koji je držao skriven u njedrima, i zabija ga Muratu u trbuh. I dok iz petnih žila nastoji da pobjegne iz šatora, rani ga, na nesreću, careva tjelesna straža i tu najposlije pogine“ (*Kraljevstvo Slavena*, str. 97–98). – Jovan Sterija Popović, inače sin Grka, u Budimu objavljuje, kao dvadesetdvogodišnjak, 1828. god., slabo pismenu i romantičarskim zanosom prezasićenu knjigu proze *Boj na Kosovu ili Toplica Milan i Zoraida*; on tu kaže da „tri najbolja serbska viteza s obrnutim naopako kopljem pred taborom stoe i zahtevaju (!) njemu (Muratu – primj. D. R.) pod šator ući“, te da se Murat prevario, misleći da su to poslanici Brankovića pa da je zapovijedio da ih „s najvećom čestju“ uvedu (*op. cit.*, str. 198–190).

vanjem Miloševe lične motivacije za čin ubistva, stvorio uslove da Obilića učini svetim ratnikom, pa njegovo ubistvo sultana inovjerca – označava kao svetu pravdu („zasja sveta Miloševa pravda“),⁶⁹ jer je sultan glavni odgovornik za agresiju, asimilaciju i bezakonje.

Ova Njegoševa prerada legende o Milošu Obiliću, dovodenje njegova lika do univerzalnog simbola junaštva, omogućilo je da on postane uklopljiv u crnogorski duhovni svijet, u etiku čojstva i junaštva. U njemu su sad Crnogorci mogli otkriti paradigmu junaštva. Miloš nije više ni izvorni lik iz legende, niti su u njemu Crnogorci mogli prepoznati konkretne junake iz savremenih bitaka, kao ni one iz usmene epike; on je postao sve to odjednom i ništa u pojedinostima od toga, ali zato vrlo prijemčiv kao ideal volje i hrabrosti, za Crnogorce postnjegoševske socijalno-političke stvarnosti.

Pjesnik i dramski pisac kralj Nikola I Petrović svojim radom, i autoritetom, doprinio je širenju mita o Obiliću kod Crnogoraca, na temelju Njegoševog pjesničkog djela. Potrebno je pomenuti spjev *Pjesnik i vila* i dramu *Balkanska carica*; ta su djela bila veoma popularna, prikazivana i napamet učena, od 90-ih godina XIX vijeka. U *Pjesniku i vili* važan je detalj u Nikolinoj metaforici kada vila donosi kitu cvijeća s Kosova, a zatim se pominje Miloš i njegov akt. Poseban dramski efekat pisac je namijenio sceni, u trećem činu *Balkanske carice*, o maču Miloša Obilića, koji je navodno nekako dospio u Crnu Goru, a da njegov novi vlasnik i nije znao ko ga je ranije posjedovao. Starac vidioc, pred bitku, prepoznaje da je to mač Milošev i „čita“ s njega šta se dogodilo; starcu se priviđaju kapi krvi sultana Murata koji je pogubljen tim mačem: „...taj je bio na Kosovo! / Vidite li te crvene / kraj rijeza što su žice? / To su kapi krvi carske / s Muratove džigarice“.

Iako ima autora koji su već ukazali na to kada se javlja lik Miloša Obilića u mitologiziranom obliku kod Crnogoraca,⁷⁰ i dalje sriječemo nekritička

⁶⁹ Između dva svjetska rata pisao je srpski književnik Dušan Nikolajević da je Njegoš, veličajući Obilića „zaboravio da je vitez sasvim mučki prišao turskom sultanu“. – Za V. Dvornikovića je borba Crnogoraca kroz stoljeća – „teatralno viteštvo“, pa misli da je trpljenje žena „daleko veličanstveniji i čistiji“ heroizam od lika Obilića „s bodežom u ruci“. Dvorniković pogrešno tumači Njegošev stih „na mucu se poznaju junaci“ (*GI*) – kao da je tu riječ o mucu trpljenja terora i ropstva, a ne muka koju donosi borba protiv onih koji ugrožavaju egzistenciju naroda. On traži da se zagledamo dublje „ispod toga teatralno prikazivanog crnogorskog junaštva“ pa ćemo otkriti romantiku jer je sam život u stalnoj borbi („život beskrajin patnja“), što znači da Dvorniković daje primat drugom pogledu na svijet, pasivnoj rezistenciji, jer, kako kaže, aktivna borba dovodi na „animalno vegetiranje“.

⁷⁰ S. Matić, *Naš narodni ep i naš stih*, str. 130, kaže da jednolika ponavljanja mitr. Petra I imena Brankovićevog, taj negativni „argument patriotske agitacije“, „ne govori u prilog postojanja žive kosovske tradicije u Crnoj Gori (...). Međutim, Kosovo spominje malo, a druga imena iz kosovske legende ni jedno jedino“, a u „vezi s tim je“, tačno konstatuje Matić, – „ono što Petar I u svojim poslanicama budi kod Crnogoraca ne srpsku, nego samo

preuzimanja tvrdnji iz starije literature, da su Crnogorci, pa i njihovi literarni proizvodi, folklor i druge duhovne emanacije – „tužni“, jer je, kako utvrđuju genezu te tuge, to posljedica upornog i višestoljetnog žaljenja „za izgubljenim Kosovom“, ⁷¹ te da je u crnogorskoj sveukupnoj tradiciji stalno bio prisutan Miloš Obilić kao opšta paradigma junaštva. Iz analize najranijih pomena imena Miloša Obilića u crnogorskim pisanim izvorima, te na osnovu činjenice da taj lik nije prisutan u crnogorskim epskim pjesmama i drugim oblicima usmenog stvaranja, – može se zaključiti da mit o ovome junaku nije postojao kod crnogorskog naroda sve dok Njegoš nije počeo raditi na njegovom oblikovanju. Prije Njegoša može se govoriti jedino o postojanju literarnih reminiscencija kod nekoliko autora. Činjenica da u djelu Petra I, koji je kao stvaralac bio najbliži crnogorskom narodnom biću, ne postoji pomena Miloša Obilića, takođe potvrđuje da se ovaj mit pojavljuje i korijeni tek pod uticajem Njegoševa djela.

crnogorsku svest“ jer „(N)acionalna srpska misao, zajedno sa kosovskom mišlju u celini osvojiće tek Njegoša“ (133). Matić zaključuje da pomeni u *Istoriji* Vasilijevoj i poslanicama Petra I ne govore o „postojanju neke življe kosovske tradicije u Crnoj Gori. Zacelo je ta tradicija bila dosta slaba i nerazvijena i svodila se na onaj opšti pojam Kosova, nešto otprilike kao onaj spomen kosovskog boja u spomenutom pismu kućkih glavara“ (131). Isto tako, pomen veoma udaljenog oblika Omilević u *Podgoričkom ljetopisu*, „dovoljno svedoči o čisto književnom prepisivačkom poreklu kosovske tradicije (...), o nikakvom znanju te tradicije (...) što znači i o nedostajanju neke punije kosovske tradicije u Crnoj Gori uopšte“.

⁷¹ Zapaženo je da u svim knjigama o Crnoj Gori iz Njegoševog vremena prikaz istorije crnogorskog naroda „počinje tek od Kosova“ i da je taj postupak „nesumnjivo Njegoševo djelo“; postoji mišljenje da su Crnogorci, rukovodeći se „uzorom junaka – Milošem Obilićem“, sjekli turske glave da bi osvetili Miloša, te da je to postao „jedan od obreda toga kulta“ (Lj. Klančić, *Spolia opima*, Godišnjak EM, Cetinje, 1963). Prenaglašavanje navodne opsesije pomenutim mitom dovelo je ovoga autora u izvjesnu koliziju sa rezultatima sopstvenog istraživanja. Sjećanje glava bio je odgovor neprijatelju, mjera opstanka, a ne kultni običaj. Njegoš je zapisao (1843) da je „mučno voditi rat 100.000 naroda crnogorskoga“ protiv mnogobrojnog agresora, ali da Crnogorci nijesu vraćali istom mjerom, onda bi se zatrli, te bi „šaka Slavjana svoje ime izgubila“ (*Pisma* III, str. 63).